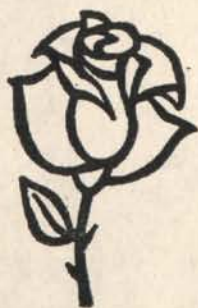

ΤΟΜΟΣ
ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ
Κ. Ν. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

ΑΘΑΝ. Δ. ΡΙΖΑΚΗ

Ο ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ, Η ΝΕΑ ΡΩΜΑΪΚΗ ΤΑΞΗ
ΚΑΙ Η ΑΠΟΙΚΙΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ

(ΑΝΑΤΥΠΟΝ)

ΠΑΤΡΑΙ
1993

Ο ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ, Η ΝΕΑ ΡΩΜΑΪΚΗ ΤΑΞΗ ΚΑΙ Η ΑΠΟΙΚΙΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ

«Ἡ Πάτρα ἔχει ἓνα ὁρίζοντα πὺν εἶναι κλειστὸς καὶ ἀνοιχτός. Ἀνοιχτός εἶναι εἰδικώτερα πρὸς τὴ Δύση. Καὶ αὐτὸ εἶναι ψυχικὰ σημαντικό. Ὅταν φεύγει ἡ ἡμέρα, δὲν κλείνει τὸ φῶς της, τὸν ἥλιο της, μιὰ πόρτα ὀρθωμένη ἐμπρὸς μας ὡς σκοτεινὸ ἐδαφικὸ τεῖχος. Ἡ ἡμέρα φεύγει πρὸς τὸ ἄπειρο, τὸ θαλασσινὸ ἄπειρο· πάει καὶ ἡ ψυχὴ της καὶ ταξειδύει. Ἀλλὰ μόνον πρὸς τὴ δύση ἔχει ἡ Πάτρα τὸν ὁρίζοντα ἀνοιχτό».

(Ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Π. Κανελλόπουλου, στὴν δεύτερη ἐκδοσὴ τῆς Ἱστορίας τῆς πόλεως Πατρῶν τοῦ Σ. Ν. Θωμοπούλου μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Κ. Ν. Τριανταφύλλου).

ABSTRACT. Patras' relation with the West is actually very old but it became closer after the Roman conquest of Greece; the new political order established by Augustus favoured Patra's development and soon the city became one of the most significant urban centres in Peloponnese. Patra's status as a Roman colony and its unique geographical position for commercial communications with the West turned it into a kind of «Gate to the East». In the present paper we try to investigate and analyse the general and more particular factors of this change, the most important in the city's ancient history.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. Ἡ σύνδεση τῆς Πάτρας μὲ τὴ Δύση εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ παλαιά, γίνεται ὅμως στενότερη μὲ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τῆς Ἑλλάδος· ἡ νέα πολιτικὴ τάξη πὺν ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸν Αὐγούστο, εὐνοεῖ τὴν ἀνάπτυξή της καὶ ἔτσι σύντομα ἡ πόλη ἀναδεικνύεται σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἀστικά κέντρα τῆς Πελοποννήσου. Ἡ ιδιότητά της ὡς ρωμαϊκῆς ἀποικίας καὶ ἡ μοναδικὴ γεωγραφικὴ της θέση τὴν μεταβάλλουν σὲ ἓνα εἶδος πύλης τῆς Ἀνατολῆς. Στὸ παρὸν ἄρθρον ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνίχνευση καὶ ἡ ἀνάλυση τῶν γενικοτέρων καὶ εἰδικοτέρων παραγόντων αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς πὺν σημαδεύει, ἀκόμα ὡς σήμερα, τὴν ἱστορία τῆς πόλεως.

Εἶναι γενική ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ παγκόσμια νέα τάξη ποὺ ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τὸν Αὐγούστο μετὰ τὴ νίκη τοῦ στὸ Ἄκτιο (31 π.Χ.) ὑπῆρξε καθοριστική γιὰ τὸ μέλλον τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐγκατάσταση ρωμαϊκῶν ἀποικιῶν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ γενικότερα τὰ μέτρα διοικητικῆς ἀναδιοργάνωσης μὲ τὴν δημιουργία τῆς Ἐπαρχίας τῆς Ἀχαΐας εἶχαν ἄμεσες ἐπιπτώσεις στὸν διοικητικό, οἰκονομικό, κοινωνικό καὶ πολιτιστικό χῶρο τῶν πόλεων.

Τὸ πλῆθος τῶν παραχωρήσεων καὶ τῶν εὐνοϊκῶν μέτρων πρὸς τὶς νέες αὐτοκρατορικὲς κτίσεις ἀνέτρεψε τὴν προϋπάρχουσα ἰσορροπία ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο ἀνάμεσα στὰ πολυάριθμα μικρὰ κέντρα καὶ δημιουργήσε μιὰν νέα ἐντελῶς σχέση, στὴν ὁποία κυριαρχοῦν πλέον μερικοὶ κολοσσοὶ (Ἀθήνα, Νικόπολις, Κόρινθος, Πάτρα, Σπάρτη). Πολλὲς μικρὲς πόλεις ποὺ βρίσκονταν στὴν περιφέρεια τῶν νέων κέντρων (Νικόπολις, Κόρινθος καὶ Πάτρα) χάνουν τὴν αὐτονομία τους καὶ προσαρτῶνται σὲ αὐτά. Στὴν Ἀχαΐα οἱ ἀλλαγὲς αὐτὲς ἀγγίζουσιν ἰδιαίτερα τὸ δυτικὸ τῆς τμῆμα, στὸ ὁποῖο ὁ Καῖσαρ καὶ στὴ συνέχεια ὁ Αὐγούστος ἱδρυσαν δυὸ ρωμαϊκὲς ἀποικίες, τὴ Δύμη καὶ τὴν Πάτρα. Ἡ πρώτη δὲν κατάφερε νὰ εὐδοκιμήσει γιὰτὶ πολὺ γρήγορα, στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Αὐγούστου ἢ λίγο ἀργότερα (Παυσ. VII, 17, 5), ὑπήχθη στὴ γειτονικὴ Πάτρα ποὺ προηγουμένως ἀπορρόφησε καὶ τὴ χώρα τῶν δύο ἄλλων πόλεων τῆς περιοχῆς, τῶν Φαρῶν καὶ τῆς Τριταΐας (Παυσ. VII, 22, 1 καὶ 6), καθὼς καὶ ἐκεῖνη τῶν Ῥυπῶν (Παυσ. VII, 18, 7), ἀνατολικότερα, στὰ ὅρια μὲ τὸ Αἴγιον. Ἡ χώρα τῆς νέας ἀποικίας ἐπεξετάθη μάλιστα καὶ στὴν ἀπέναντι ἀκτὴ καὶ περιελάμβανε τὴν περιοχὴ τῆς δυτικῆς Λοκρίδας, ἐκτὸς τῆς Ἀμφισσας (Παυσ. X, 38, 9). οἱ Ρωμαῖοι ἀποικοὶ εἶχαν καὶ τὴν ἐκμετάλλευσή τῆς λίμνης τῆς Καλυδῶνας (Στρ. X, 2, 21).

Ἡ ἐπέκταση τῶν ὁρίων τῆς ἀποικίας ἔγινε, πιθανότατα, σὲ διαδοχικὲς φάσεις, τῶν ὁποίων, δυστυχῶς, ἀγνοοῦμε τὴ χρονολογικὴ διάταξη. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἐρευνήθηκε ἀπὸ τὸν Ul. Kahrstedt ποὺ, στηριζόμενος στὶς παραδοσιακὲς πηγές, προσπάθησε νὰ ἀνιχνεύσει τὶς διάφορες φάσεις αὐτῆς τῆς ἐπέκτασης· τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης τοῦ εἶναι ἄκρως ἐνδιαφέροντα, ἀλλὰ δὲν φώτισαν ὅλες τὶς σκοτεινὲς πλευρὲς τοῦ θέματος. Μιὰ νέα κατεύθυνση τῶν ἐρευνῶν παρέχει πολλὲς καὶ βάσιμες ἐλπίδες. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀνίχνευση τῶν ρωμαϊκῶν κτηματογραφῆσεων ποὺ εἶναι σχετικὰ εὐκόλα ἀναγνωρίσιμες σήμερα χάρις στὴν πλούσια ἐπιστημονικὴ πεῖρα ποὺ ἀποκτήθηκε τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ κυρίως χάρις στὶς δυνατότητες ποὺ παρέχει ἡ νέα τεχνολογία (ἀεροφωτογραφίες καὶ δορυφορικὲς εἰκόνες). Ἐτσι ἡ ἐρευνά μας στὴ λεκάνη τοῦ Πείρου καὶ τοῦ Λάρισου ἔδειξε τὴν παρουσία μιᾶς γεωμετρικῆς ὁργάνωσης τῆς γῆς ποὺ ἔχει τὴ μορφή τῆς ρωμαϊκῆς centuriatio. Ἡ ὁργάνωση αὐτὴ ἢ κάποια παρόμοια πρέπει νὰ ἐπεκτεῖ-

νεται θεωρητικά και στις υπόλοιπες περιοχές που ανήκαν στα όρια της αποικίας. Η αναζήτηση αυτών των κτηματογραφήσεων γίνεται, σήμερα, σε συνδυασμό με την αξιολόγηση των αρχαιολογικών δεδομένων που προκύπτουν τόσο από την παραδοσιακή αρχαιολογία, όσο και από τις πλέον σύγχρονες μορφές της, εννοώ την συστηματική επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα. Προκαταρκτικές ανακοινώσεις των αποτελεσμάτων αυτών των έρευνών έγιναν με άλλη ευκαιρία, ή τελική δημοσίευση εγγράφεται στους άμεσους στόχους μας.

Ένα άλλο πρόβλημα που ενδιαφέρει εξίσου, αφορά στον προσδιορισμό του ακριβούς χαρακτήρα της εξάρτησης των πόλεων της δυτικής 'Αχαΐας και της δυτικής Λοκρίδος από το νέο διοικητικό κέντρο, εν προκειμένω την Πάτρα. Δυστυχώς οι πηγές δεν δίνουν καμιά εξήγηση. Ο Παυσανίας, για παράδειγμα (Παυσ. VII, 22, 1 και 6), χρησιμοποιεί για να προσδιορίσει τη νέα σχέση των πόλεων της δυτικής 'Αχαΐας (Φαραί, Τριταία) με την Πάτρα την έκφραση «τελοῦσιν εἰς Πάτρας» που είναι πολύ άοριστη, δεδομένου του πλήθους των ερμηνειών που μπορεί να λάβει το ρήμα *τελοῦ*. Το γεγονός αυτό εξηγεί την άμνηχανία του Jones (Loeb 1933) στην μετάφραση του αντίστοιχου χωρίου (*belongs to Patras*). Για τη Δύμη ο περιηγητής χρησιμοποιεί την συνώνυμο έκφραση *προσένειμεν Πατρειῦσιν* (Παυσ. VII, 17, 5), που εκφράζει τη διοικητική της εξάρτηση από την αποικία χωρίς φυσικά να διευκρινίζει και σε αυτή την περίπτωση, τον ακριβή πολιτικό και νομικό της χαρακτήρα.

Παρόλο που τα νεότερα εύρηματα – κυρίως τα επιγραφικά – δεν προσέθεσαν τίποτε στο θέμα, είναι πολύ εύλογο να υποτεθεί ότι η σχέση εξάρτησης των πόλεων της δυτικής 'Αχαΐας από την Πάτρα ήταν ανάλογη με αυτή που εκφράζεται με τον λατινικό όρο *attributio* δηλαδή τη διοικητική εξάρτηση ενός μικρού κέντρου από κάποιο μεγαλύτερο. Το γεγονός ότι ο Στράβων, που έζησε στα χρόνια του Αύγουστου, δεν αναφέρει τίποτε για το καθεστώς αυτό των πόλεων σημαίνει, όπως θα μπορούσε να υποτεθεί, είτε ότι η εξάρτηση δεν είχε συντελεστεί κατά την περίοδο της σύνταξης της Γεωγραφίας του είτε ότι ο Γεωγράφος την αγνοούσε, επειδή χρησιμοποιεί, κατά κανόνα, παλαιότερες της εποχής του πηγές. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον ότι σε μιάν ανάλογη περίπτωση, δηλαδή τη σχέση ανάμεσα στην αποικία της Ναρβώνος και των γύρω κωμών των 'Αρηκομίσκων που της αποδόθηκαν μετά την ίδρυσή της, ο Στράβων είναι πολύ ακριβής καθώς οι πηγές του είναι άμεσες και σύγχρονες με τη σύνταξη της γεωγραφίας του. (Στρ. IV, 1, 12. Πρβ. *Rev. Arch. de Narbon.* 9 [1976] 105–114).

Η *attributio*, με τη στενή έννοια του όρου, συναντάται επίσης στις περιοχές που βρίσκονται κατά μήκος των αλπικών ορίων της βορείου 'Ι-

ταλίας όπου μερικά φυλετικά μικρά έθνη είχαν τεθεί υπό τον έλεγχο μιᾶς πόλεως, τῆς έντεϋθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατίας, μετά τήν ἀναδιοργάνωση τῆς περιοχῆς ἀπό τήν *lex Pompeia* τοῦ 69 π.Χ. καί τήν κατάκτηση τῶν Ἀλπεων ἀπό τόν Αὐγούστο (H. Last, *CAH XI*, 457 κ.έ.). Ἐν περιλήψει τὸ μέτρο αὐτὸ ἀποσκοποῦσε στήν ἐκ μέρους τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους «προσάρτηση» μιᾶς περιοχῆς – ἡ ὁποία ἐστερεῖτο μιᾶς σταθερῆς ὀργάνωσης ἀστικού τύπου – σὲ κάποιο γειτονικὸ κέντρο μὲ στόχο τήν ἐπιτάχυνση τῆς διαδικασίας ἐκρωμαϊσμοῦ τῆς περιοχῆς.

Ἡ *attributio*, ὑπὸ εὐρεῖα έννοιαν, εἶναι ἓνα φαινόμενο κοινὸ σὲ περισσότερες ἐπαρχίες τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ὑποταγὴ μιᾶς μικρῆς πόλης σὲ μιὰ μεγαλύτερη ἦταν γενικῶς ἀνεκτὴ καί σὲ πολλές περιπτώσεις ἡ Ρώμη ἐπεδοκίμαζε καί ἐπεκύρωνε μιὰ τέτοια ἐξάρτηση· ἂν μάλιστα εἶχε εἰδικὸ συμφέρον ἡ πρωτοβουλία μιᾶς ἀνάλογης κίνησης μπορούσε νὰ προέλθει ἀπὸ τήν ἴδια. Ἀπὸ τήν ἀποψη αὐτή, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῆς Πάτρας καί τῆς Νικόπολης, πού εἶναι ἴσως τὰ πιὸ χαρακτηριστικά, θὰ μπορούσε νὰ ἀναφερθεῖ κανεὶς καί σὲ ἄλλα παραδείγματα, ὅπως αὐτὸ τῆς Μεγαλόπολης (IG V 2, 516 = Syll.³, 800 καί γιὰ τὴ χρονολογία A. J. Cossage, *ABS* 49 [1954] 51 – 56).

Στὴ σφαῖρα τῶν *attributi* τῆς Πάτρας βρίσκονταν, ὅπως ἤδη προαναφέραμε, ἐκτὸς ἀπὸ τίς πόλεις τῆς δυτικῆς Ἀχαΐας καί ἐκεῖνες τῶν Αἰτωλικῶν ἀκτῶν τῆς δυτικῆς Λοκρίδος. Οἱ πόλεις αὐτὲς πλήρωναν φόρο στήν Πάτρα καί ὄχι στὴ Ρώμη. Δὲν εἶχαν καμιά μορφή αὐτοδιοίκησης εἴτε δικαιοδοσίας καί μόνον δευτερεύουσες ἀρμοδιότητες μπορούσαν νὰ ἀσκηθοῦν στὰ ὅρια τῆς ἐπικράτειάς τους μὲ τήν ἔγκριση τῆς κεντρικῆς ἀρχῆς. Ἐτσι τὸ σύνολο τῆς γῆς ἀποτελοῦσε μιὰν ένιαία ένότητα καί ἀνῆκε στὴ δικαιοδοσία τῆς ἀποικίας πού ὑπάκουε στὴ δική της *lex coloniae* καί ὄχι στὸν διοικητὴ τῆς Ἐπαρχίας ὅπως συνέβαινε μὲ τίς ὑπόλοιπες πόλεις. Οἱ κάτοικοι τῶν ἐξηρητημένων ἀπὸ αὐτὴν πόλεων, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς Ρωμαίους τῆς Πάτρας πού εἶχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα καί πολλὰ πλεονεκτήματα, δὲν εἶχαν κανένα πολιτικὸ τουλάχιστον δικαίωμα καί ἀνῆκαν, κατὰ τὴ νομικὴ γλῶσσα, στήν κατηγορία τῶν *peregrini*.

Ἡ πολιτική, οἰκονομικὴ καί κοινωνικὴ ὑποβάθμιση τῶν περιοχῶν αὐτῶν εἶχε ἄμεσες καί εὐκόλως ὁρατὲς ἐπιπτώσεις στήν ἀνάπτυξη τῶν μικρῶν περιφερειακῶν κέντρων. Ἡ παρακμὴ τους, οἰκονομικὴ καί δημογραφική, εἶναι γρήγορη καί διαρκής. Οἱ ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφές – ὅπου πραγματοποιήθηκαν – ἀποκαλύπτουν μιὰν οἰκιστικὴ παρακμὴ καί συρρίκνωση τοῦ ἀστικού ἴστοῦ καί δὲν ἐκπλήσσει κανένα τὸ γεγονός ὅτι ἐλάχιστες ἐπιγραφές ἢ ἄλλα μνημεῖα ἀνάγονται στήν παραπάνω περίοδο. Ἡ φυσικὴ ἑλξη πού ἀσκεῖ ἡ Πάτρα στοὺς πληθυσμοὺς τῆς περιφέρειας, ἀλλὰ καί οἱ ἄπειρες εὐκαιρίες πού προσφέρει χάρις στὴ συγκέντρωση πλούτου, οἰκονο-

μικῶν δραστηριοτήτων καὶ δυνατότητος ἀπασχόλησης, ἐνισχύουν συνεχῶς τὶς κεντρομόλες τάσεις. Ὄταν τὸ 173 μ.Χ. ὁ Παυσανίας ἐπισκέπτεται τὶς παλαιῆς αὐτὲς πόλεις τῆς δυτικῆς Ἀχαΐας (Δύμη, Φαραὶ καὶ Τριταΐα) δὲν βρίσκει νὰ περιγράψει παρὰ ἐλάχιστα μνημεῖα καὶ φροντίζει νὰ συμπληρώσει τὸ κενὸ ἐμπλουτίζοντας τὴν ἀφήγησή του μὲ ἱστορικὲς περιγραφές καὶ παραδόσεις τοῦ παρελθόντος ἢ καὶ μακρὲς ἀδικαιολόγητες παρενθέσεις.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς πόλεις τῆς δυτικῆς Ἀχαΐας ἡ Πάτρα γνωρίζει, κατὰ τὴν ἴδια περίοδο, μιὰ πρωτοφανῆ οἰκιστικὴ ἀνάπτυξη καὶ μιὰν χωρὶς προηγούμενο δημογραφικὴ ἔκρηξη. Ὁ Παυσανίας τῆς ἀφιερώνει περισσό-τερα κεφάλαια ἀπὸ τὴν ἀφήγησή του περιγράφοντας μὲ λεπτομέρεια ναοὺς καὶ δημόσια κτήρια, τελετουργίες καὶ γιορτὲς καὶ οἱ ἀνασκαφὲς ἀποκαλύπτουν καθημερινῶς καὶ νέες ὄψεις τοῦ πλούτου καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας.

Ἡ εἰκόνα τῆς ὑπαίθρου εἶναι πολὺ λιγότερο σαφής. Οἱ ἀρχαῖες πηγὲς σιωποῦν σχετικῶς καὶ τὸ θέμα ἀπασχόλησε ἐλάχιστα τοὺς νεότερους ἱστορικούς, μὲ μοναδικὴ ἴσως ἐξάιρεση τὸν Kahrstedt ποὺ ἐπεχείρησε μιὰ πρώτη ἀξιολόγηση τῶν γνωστῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων καταλήγοντας σὲ ἓνα σχῆμα ὀργάνωσης – fundi καὶ μεγάλες villae rusticae – τὸ ὁποῖο εἶναι ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὰ ἰταλικά πρότυπα καὶ δικαιολογημένως ἔχει ἀμφισβητηθεῖ. Οἱ ἐπιφανειακὲς ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες ποὺ διενεργοῦνται στὴ δυτικὴ Ἀχαΐα τὰ τελευταῖα χρόνια ἔφεραν στὸ φῶς νέα πολύτιμα στοιχεῖα καὶ ἐπιτρέπουν τὴ διατύπωση τῶν πρώτων συμπερασμάτων ποὺ στηρίζονται σὲ πραγματικὰ δεδομένα καὶ ὄχι σὲ ἀόριστα καὶ προκατασκευασμένα σχήματα.

Στὴ δυτικὴ Ἀχαΐα συναντῶνται ὅλες οἱ μορφὲς τῆς οἰκιστικῆς ὀργάνωσης τῆς ὑπαίθρου ποὺ εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ παράδοση: κώμη, χωρίον καὶ μεμονωμένη μικρὴ ἀγροικία. Ἐντελῶς νέα εἶναι ἡ ἐμφάνιση μιᾶς μορφῆς γεωργικῆς ἐγκατάστασης καὶ ἐκμετάλλευσης ποὺ μπορούμε νὰ ὀνομάσουμε συμβατικὰ μόνον villa rustica γιατί δὲν ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς στὸ μέγεθος καὶ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ διάσταση αὐτῆς τῆς μονάδος ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὶς δυτικὲς Ἐπαρχίες τῆς Αὐτοκρατορίας. Στὴν περίπτωσή τῆς Ἀχαΐας πρόκειται γιὰ μικροῦ σχετικὰ μεγέθους ἐγκαταστάσεις, μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες θυμίζουν τὶς γνωστὲς villae suburbanae καθὼς βρίσκονται στὰ προάστεια τῆς πόλης καὶ περιέχουν ἀνέσεις (διακοσμημένοι χώροι, λουτρά κ.λ.π.), δὲν στεροῦνται ὠστόσο παντελῶς καὶ καθαρὰ ἀγροτικῶν χώρων καὶ ἐγκαταστάσεων. Ἡ μεγαλύτερη πυκνότητα ρωμαϊκῶν ἐπαύλεων παρατηρεῖται μέσα στὰ παλαιὰ ὄρια τῆς πόλης τῆς Πάτρας (βόρεια παραλιακὴ ζώνη καὶ λεκάνη τοῦ Γλαύκου) ἢ περιοχὴ αὐτή, ὅπως μαρτυροῦν τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, παρουσιάζει καὶ τὴ μεγαλύτερη πυκνότητα κατοίκησης ποὺ προδίδει καὶ τὴν ἐντατικότερη γεωργικὴ ἐκμετάλλευση κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ περίοδο.

Ἡ ὑπαιθρος χώρα τῶν ὑπολοίπων πόλεων τῆς δυτικῆς Ἀχαΐας δὲν γνώρισε τὴν καταστροφικὴ παρακμὴ τῶν ἀστικῶν κέντρων οὔτε ὅμως καὶ τὴν ἐντυπωσιακὴ ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς ἐγκατάστασης καὶ ἐκμετάλλευσης τῆς ὑπαιθρου ποὺ βρισκόταν κοντὰ στὴν Πάτρα. Φαίνεται πῶς οἱ δομικὲς ἀλλαγές ποὺ εἰσήγαγε ὁ Αὐγουστος στὴν περιοχὴ, δὲν ἐπηρέασαν σημαντικὰ τοὺς πληθυσμοὺς τῆς ὑπαιθρου. Παρόλο ποὺ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα δὲν δείχνουν ἐντατικὴ ἐκμετάλλευση τῆς γῆς, σὲ πολὺ ἐλάχιστες μόνο περιπτώσεις μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ ἐγκατάλειψή της. Ἀντίθετα εἴμαστε σὲ θέση νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ *paix romana* καὶ οἱ εὐνοϊκὲς γενικότερες συνθῆκες ἀνέκοψαν τὴν καταστροφικὴ τάση ἐγκατάλειψης καὶ δημογραφικῆς αἰμορραγίας ποὺ γνώρισε αὐτὴ κατὰ τὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ περίοδο. Στὴν ὑπαιθρο, ὅπως καὶ στὶς πόλεις, παρατηροῦνται μετακινήσεις πληθυσμῶν ποὺ ἐκφράζονται μὲ τὴν ἐνίσχυση ὀρισμένων παλαιότερων ἢ νεότερων μικρῶν περιφερειακῶν κέντρων παράλληλα μὲ τὴν ἐμφάνιση καὶ ἐδῶ τῶν *villae rusticae* ποὺ διαφέρουν ἀπὸ ἐκεῖνες τῆς Πάτρας, καθὼς διαθέτουν μεγαλύτερες ἐκτάσεις γιὰ γεωργικὴ ἐκμετάλλευση καὶ καλλιέργεια.

ΑΘΑΝ. Δ. ΡΙΖΑΚΗΣ

Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ALCOCK S. E., «Roman Imperialism in the Greek Landscape», *Journal of Roman Archaeology* 2(1989), 87–135.
- ALCOCK S. E., «Archaeology and Imperialism: Roman Expansion and the Greek City», *Journal of Mediterranean Archaeology* 21 (1989), 87–135.
- BALADIÉ R., *Le Péloponnèse de Strabon* (Paris 1980).
- G. W. BOWERSOCK, *Augustus and the Greek World* (Oxford 1965).
- CARTLEDGE AND SPAWFORTH 1989: Cartledge P. and Spawforth A., *Hellenistic and Roman Sparta: a Tale of Two Cities* (London and New York 1989).
- CRAWFORD M. H., «Rome and the Greek World», *Economic History Review* 30(1977), 42–52.
- DALONGEVILLE R., PETROPOULOS M. AND RIZAKIS A. D., «The Patras Coastal Area in Peloponnesos: Landscape and Settlement Patterns. Preliminary Report 1989–1991» (ὑπὸ ἐκτύπωση IRA 1994).
- JONES J. E., «Cities of Victory — Patterns and Parallels», *Νικόπολις Α΄. Πρακτικὰ τοῦ πρώτου Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὴν Νικόπολη* (Πρέβεζα 1987), 99–108.
- KAHRSTEDT UL., *Das wirtschaftliche Gesicht Griechenlands in der Kaiserzeit* (Berne 1954).
- TOY IΔ., «Die Territorien von Patrai und Nicopolis in der Kaiserzeit», *Historia* 1(1950), 549–561.
- KORNEMANN E., *RE Suppl.* VII(1940), s.v. *attributio*, στ. 65–71.

- LAFFI U., *Attributio e contributio. Problemi del systema politico-amministrativo dello stato romano* (Pisa 1966).
- LARSEN J.A.O. «Roman Greece», στο συλλογικό έργο του T. Frank, *An Economic Survey of Ancient Rome IV* (New York 1975, ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ 1938).
- MEYER E., RE XVIII. 4(1949) s.v. «Patrai», col. 2191-2222.
- ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ Ν. Δ., Πausanίου Ἑλλάδος Περιήγησις (Ἀθήνα 1980).
- ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Ι., «Θέματα τοπογραφίας καὶ πολεοδομίας τῶν Πατρῶν κατὰ τὴν Ρωμαϊοκρατίαν», ΡΙΖΑΚΗΣ Α. Δ. (ἐκδ.), Ἀρχαία Ἀχαΐα καὶ Ἠλεία, 305-316.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., «Τοπογραφικὰ τῆς χώρας τῶν Πατρῶν», ΡΙΖΑΚΗΣ Α. Δ. (ἐκδ.), Ἀρχαία Ἀχαΐα καὶ Ἠλεία, 249-258.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., «Ἀγροικίες περιοχῆς Πατρῶν» in Ἀγροτικὲς δομὲς καὶ ἀρχαῖες κοινωνίες (Κέρκυρα 14-16 Μαΐου 1992, ὑπὸ ἐκτύπωση).
- PURCELL N., «The Nicopolitan Synoecism and Roman Urban Policy», Νικόπολις Α' (ῥπ. π.), 71-90.
- ΡΙΖΑΚΗΣ Α. Δ. «Συμβολὴ στὴν μελέτη τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀποικισμού τῆς ΒΔ Πελοποννήσου», Ποικίλα, ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 10 (Ἀθήνα 1990), 321-340.
- RIZAKIS A. D., «La colonie romaine de Patras en Achaïe. Le témoignage épigraphique», S. WALKER and A. CAMERON (eds.), *The Greek Renaissance in the Roman Empire* (London 1989), 180-186.
- RIZAKIS 1990: Rizakis A. D., «Cadastres et espace rural dans le N.-O. du Péloponnèse», DHA 16. 1(1990), 259-280.
- RIZAKIS A. D. (éd.), *Paysages d' Achaïe. Le bassin du Peiros et la plaine occidentale*, ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 15 (Athènes 1992).
- ΡΙΖΑΚΗΣ Α. Δ. (ἐκδ.), Ἀρχαία Ἀχαΐα καὶ Ἠλεία, Πρακτικὰ τοῦ Α' διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὴν ἀρχαία Ἀχαΐα καὶ Ἠλεία (Ἀθήνα 1991).
- ROSTOVITZ M., *The Social and Economic History of the Roman Empire* (Oxford 1957).

